
*Tomasz Oszczęda**Biuro Wystaw Artystycznych w Sieradzu*

ŻYCIE KULTURALNO-ARTYSTYCZNE ZDUŃSKIEJ WOLI W LATACH 1945-1989

Po zakończeniu okupacji niemieckiej pod koniec stycznia 1945 r. Zduńska Wola stała się ponownie częścią powiatu sieradzkiego. Miasto było najdalej na zachód wysuniętym ośrodkiem przemysłowym Łódzkiego Okręgu Przemysłowego. W 1949 r. w przemyśle pracowało ok. 3 tys. zduńskowolan. Przyrost liczby ludności następował szybko, co spowodowało konieczność rozwoju budownictwa mieszkaniowego. Na nowe osiedla brakowało terenów, dlatego zdecydowano o włączeniu w granice miasta okolicznych miejscowości: Stęszyc, Rozomyśla, Osmolina, kolonii Osmolin i Zdun¹. W 1956 r. Zduńska Wola uzyskała prawa miasta wydzielonego, co oznaczało utworzenie powiatu miejskiego. Nadało to miastu samodzielność administracyjną, niezależną od powiatu sieradzkiego, w ramach województwa łódzkiego. Rozwój przemysłu, a co za tym idzie, wzrost liczby ludności, pociągnął za sobą konieczność powołania do życia nowych instytucji, m.in. służby zdrowia, szkolnictwa, a także kultury.

Już półtora roku po oswobodzeniu miasta przez żołnierzy Armii Czerwonej powołano do życia Miejską Bibliotekę Publiczną (MBP). Jako pierwsza bibliotekarka przeszła do historii Irena Łukaszewicz². Miała przed sobą nie lada wyzwanie – zorganizowanie ksiąźnicy w skrajnie trudnym powojennym czasie wymagało nie tylko ogromnego zaangażowania w pozyskanie księgozbioru, ale również starań o lokal na siedzibę. Początkowo, do 1952 r., biblioteka funkcjonowała w dwóch pomieszczeniach (niecałe 50 m²) przy ul. Łaskiej 27. Kolejne przeprowadzki wynikały z rozwoju placówki, czyli stopniowego zwiększania liczby woluminów. Rosnąca grupa czytelników wymagała coraz większej ilości miejsca. Stąd w 1957 r. ksiąźnica przeniosła się do budynku przy al. Kościuszki 1, mimo że zajęte przez nią lokale wymagały pilnego remontu. Prace przystosowawcze trwały trzy lata, które MBP przeczekwała na ul. PKWN (obecnie Złotnickiego). Odnowione pomieszczenia przy al. Kościuszki 1 liczyły łącznie prawie 100 m². Dwadzieścia

1 *Zduńska Wola 2000*, oprac. E. Bartosik, Bydgoszcz 2000, s. 3.

2 Otrzymała legitymację nr 1, wystawioną 2 lipca 1946 r.

lat po rozpoczęciu działalności, MBP była prężnie działającą księżnicą, liczącą 27. tys. woluminów. Ze zbiorów korzystało 3,5 tys. czytelników, w tym prawie 1,5 tys. dzieci³.

Na przełomie lat 60. i 70. siedziba biblioteki przeszła kolejną modernizację i rozbudowę, dzięki czemu „placówka zyskała przestronne pomieszczenia z nowoczesnym wyposażeniem, w których na powierzchni 441 m² prowadziła działalność wypożyczalnia dla młodzieży i dorosłych, czytelnia dla młodzieży i dorosłych, filia dla dzieci z wypożyczalnią oraz dział gromadzenia i opracowania zbiorów”⁴. Główne wejście, które dotychczas znajdowało się na al. Kościuszki, przeniesiono na ul. Łaską 12.

Przełomowym momentem w historii MBP była gierkowska reforma administracyjna kraju, przeprowadzona w 1975 r., w wyniku której Sieradz stał się siedzibą województwa, a Zduńska Wola jednym z miast wchodzących w jego skład. Wiązało się to z przekształceniem zduńskowolskiej MBP w Oddział Rejonowy Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Sieradzu. Wtedy, w połowie lat 70., biblioteczce podlegało 7 filii, 26 punktów bibliotecznych, a także biblioteki miasta i gminy Szadek oraz sieć biblioteczna na terenie gminy Zduńska Wola. Instytucja od początku stawiała na nowoczesność. Już w latach 70. na jej wyposażenie trafiły kasety z nagraniami (dziś powiedzielibyśmy: audiobooki) treści książek – to z przeznaczeniem dla osób niewidomych i niedowidzących.

1 stycznia 1979 r., decyzją wojewody sieradzkiego – na wniosek Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli – placówka otrzymała imię Jerzego Szaniawskiego, pisarza i dramaturga. Wcześniej do MBP trafiło archiwum (dokumenty, rękopisy, zdjęcia) dotyczące tej postaci, powiązanej ze zduńskowolaninem Leonem Pietrzykowskim. Patrona uczczono m.in. wydaniem okolicznościowego ekslibrisu, zaprojektowanego przez Sławomira Iwańskiego, artystę plastyka, projektanta graficznego, wykładowcę ówczesnej Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych (obecnie Akademia Sztuk Pięknych) w Łodzi. Staraniem Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli, w 1987 r. na ścianie frontowej budynku MBP pojawiła się tablica pamiątkowa z popiersiem patrona⁵.

Skoro o bibliotekach mowa, warto wspomnieć również o księżnicy pedagogicznej. W 1957 r. powołana została Pedagogiczna Biblioteka Powiatowa, umiejscowiona w skromnym pomieszczeniu Szkoły Podstawowej nr 2 dla Pracujących przy al. Kościuszki 3 (ob. Państwowa Szkoła Muzyczna I i II stopnia). Zgromadzono w niej około 500 woluminów. Pierwszym kierownikiem tej placówki został Ludwik Jachimski. Pierwotne 30-osobowe grono czytelników szybko się powiększało, dlatego trzeba było poszukać większej przestrzeni. Znalaziono ją w budynku po Technikum Mechanicznym przy ul. Zielonej 5. W 1975 r. księgozbiór liczył już 12,5 tys. woluminów i „obsługiwał” już nie tylko pracujących pedagogów, ale również tych doksztalcących się.

Jedną z pierwszych instytucji kultury w Zduńskiej Woli był również Klub Fabryczny, powstały w 1946 r. przy Państwowych Zakładach Przemysłu Bawełnianego, czyli

3 A. Kaczmarek, *Miejska Biblioteka Publiczna im. Jerzego Szaniawskiego w Zduńskiej Woli – rys historyczny*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2017, nr 1, s. 22.

4 Tamże.

5 Tamże, s. 23.

późniejszym „Zwoltexie”. Mimo że formalnie był on organizacją zakładową, z jego oferty mogli korzystać wszyscy mieszkańcy Zduńskiej Woli.

W roku 1975 i 1980 w obiektach fabrycznych, przeznaczonych na działalność kulturalną, przeprowadzono szeroko zakrojone prace remontowe, dzięki którym klub dysponował własną salą widowiskową, biblioteką, ciemnią fotograficzną oraz bufetem⁶. W październiku 1981 r. Klub Fabryczny został przekształcony w Zakładowy Dom Kultury (ZDK), realizujący różnicowany program kulturalny. Dla przykładu na maj 1982 r. zaplanowano organizację 5 przedsięwzięć: wystawy książkowej „Poznaj świat”, spotkanie z sieradzkim artystą malarzem Kasjanem Farbiszem (połączone z otwarciem wystawy jego prac), wystawę fotograficzną „Moje miasto w obiektywie”, przedsięwzięcie pod nazwą „I Galeria Zduńskowolskiego Plastyka Amatora” oraz spotkanie z działaczami kultury Zakładów Przemysłu Bawełnianego, połączone z występem zespołu estradowego z ZDK⁷.

W latach 80. w ramach ZDK „Zwoltex” działały dwa zespoły taneczne, dwa zespoły muzyczne, jeden poetycki oraz sekcje fotograficzna i plastyczna. ZDK miał też własną bibliotekę, a w niej ponad 18 tys. woluminów z zakresu literatury pięknej, popularno-naukowej, społeczno-politycznej i młodzieżowej. Korzystało z niej około tysiąca czytelników. W pomieszczeniach ZDK „Zwoltex” odbywały się również spotkania członków organizacji i kół działających na terenie firmy⁸.

Rozwój działalności kulturalnej zawsze był efektem dynamicznego przyrostu liczby ludności. Konsekwencją dodatniej demografii było powstawanie domów kultury, galerii czy muzeów. Świetnym tego przykładem był Spółdzielczy Dom Kultury „Lokator”, powołany przy spółdzielni mieszkaniowej o tej samej nazwie. W jej statucie wyraźnie zaznaczono, że „przedmiotem działalności spółdzielni jest zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych członków i ich rodzin, oraz potrzeb gospodarczych i kulturalnych wynikających z zamieszkiwania w spółdzielczym osiedlu lub budynku”⁹.

Spółdzielnia Mieszkaniowa „Lokator” powstała z końcem roku 1957. W latach 60. rozpoczęła intensywną działalność budowlaną, skupiając się na wznoszeniu bloków mieszkalnych. Do końca tej dekady wybudowano 21 budynków z 225 mieszkaniami, co stanowiło odpowiedź na potrzeby mieszkaniowe pracowników lokalnych rozwijających się zakładów – „Woli”, „Wolany” czy „Zwoltexu”. Budynki powstawały głównie w rejonie ulic Szkolnej, Łaskiej i Osmolińskiej, tworząc załążki nowych osiedli. Okres ten charakteryzował się także działalnością społeczno-wychowawczą spółdzielni – w roku 1967 otwarto filię biblioteki miejskiej, a także organizowano ogniska przedszkolne, świetlice i kółka sportowe, wspierając integrację mieszkańców.

6 E. Fraszczak, T. Worwąg, *Zakłady Przemysłu Bawełnianego Zwoltex 1946-1986*, Zduńska Wola 1986, b.s.

7 Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola (dalej: MHMZ), Plan imprez Zakładowego Domu Kultury przy ZPB „Zwoltex” w Zduńskiej Woli w miesiącu maju 1982, [w:] Koordynacja organizowanych imprez kulturalnych, teczka KL 5122 (87).

8 E. Fraszczak, T. Worwąg, *Zakłady Przemysłu Bawełnianego...*, b.s.

9 *25 lat Domu Kultury „Lokator”. Kronika ważniejszych wydarzeń*, Zduńska Wola 2001, s. 6.

Ryc. 1. Miejski Dom Kultury w Zduńskiej Woli, lata 70. XX w.
Źródło: ze zbiorów Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola

Ryc. 2. Miejska Biblioteka Publiczna w Zduńskiej Woli, 1975
Źródło: ze zbiorów Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola

Lata 70. przyniosły dalszy rozkwit spółdzielczości mieszkaniowej, związany z technologią wielkiej płyty, która umożliwiła szybszą i tańszą budowę. W tym czasie powstały nowe osiedla, takie jak Osmolin oraz Łaska I i II, obejmujące 15 bloków. W 1972 r. oddano do użytku pawilon handlowy „Delikates” przy ul. Łaskiej, a w 1976 r. budynek przy Łaskiej 46, gdzie mieściło się biuro spółdzielni oraz nowo powołany Dom Kultury „Lokator” z salą widowiskową i pomieszczeniami dla mieszkańców. Do końca dekady spółdzielnia zarządzała 54 budynkami, w których mieszkało prawie 12,5 tys. osób, czyli ponad 30 proc. populacji Zduńskiej Woli.

Spółdzielczość mieszkaniowa w Zduńskiej Woli w tamtym okresie była nie tylko odpowiedzią na deficyt mieszkań, ale także ważnym elementem budowania lokalnej społeczności. Dzięki inwestycjom w infrastrukturę i działalność kulturalno-społeczną, „Lokator” przyczynił się do poprawy jakości życia mieszkańców, wpisując się w szerszy kontekst urbanizacji i modernizacji miasta w czasach PRL.

Spółdzielczy Dom Kultury „Lokator” był kontynuacją działalności świetlic osiedlowych. Spotykała się w nich młodzież chcąca rozwijać swoje zainteresowania i uzdolnienia w różnych dziedzinach. Jako pierwsze powstały: Koło Turystyki Kwalifikowanej „Lokuś”, prowadzone przez Kacpra Poczesnego, Koło Sportowe, którym opiekował się Jan Szymczak, a także wspomniana już filia Miejskiej Biblioteki Publicznej, działająca pod przewodnictwem Marii Dubas. Tworzyły one sekcję kulturalną spółdzielni. W pierwszej połowie lat 70. dołączyły do nich koła: strzeleckie, taneczno-wokalne, piłkarskie, szachowe, modelarstwa szklennego i metaloplastyki. Od 1976 r. nad całością czuwał kierownik ds. społeczno-wychowawczych, którym został Wiesław Pluciennik. Wkrótce oficjalnie określono potrzeby kulturalne lokalnej społeczności, które miał zaspokoić nowy dom kultury. Jego uroczystego otwarcia dokonano 26 września 1976 r. podczas wojewódzkiej inauguracji roku kulturalnego 1976/77¹⁰. Symbolicznego przecięcia wstęgi dokonał dyrektor Spółdzielni Mieszkaniowej „Lokator” Jerzy Tymiński.

Kolejne lata działalności domu kultury miały pod znakiem intensywniej pracy. Wystawy, koncerty, warsztaty i spektakle wypełniały codzienną pracę zespołu. W pierwszych latach funkcjonowania szczególnie prężnie działała sekcja strzelecka, którą kierował Eugeniusz Kaleta. Podczas rozegranych w 1979 r. Mistrzostw Województwa Sieradzkiego jej zawodnicy zajęli I miejsce we wszystkich kategoriach wiekowych, i to zarówno drużynowo, jak i indywidualnie. Rok później członek sekcji strzeleckiej Józef Kaleta zajął II miejsce na Międzynarodowych Zawodach Strzeleckich z pistoletu wojskowego. W 1980 r. Dom Kultury „Lokator”, w uznaniu za prężną działalność strzelecką i modelarską oraz współpracę z Ligą Obrony Kraju, uhonorowany został Złotym Medalem „Za Zasługi dla Ligi Obrony Kraju”. Oprócz tej organizacji, placówka przez lata ściśle współpracowała z Towarzystwem Przyjaciół Dzieci.

Lata 80. to czas dynamicznego rozwoju działalności Domu Kultury „Lokator”, dzięki czemu zaledwie kilka lat po otwarciu placówki miała już ona ugruntowaną po-

10 P. Gałczyński, *50 lat Spółdzielni Mieszkaniowej „Lokator” w Zduńskiej Woli*, Zduńska Wola 2008, s. b.s.

zycję wśród instytucji kultury województwa sieradzkiego. Dekada minęła pod znakiem licznych przedsięwzięć edukacyjnych i kulturalnych, a także udziału w przedsięwzięciach organizowanych w mieście i województwie. I tak we wrześniu 1984 r. zaczął działać Klub Krótkofalarski, zrzeszający ok. 20 osób. Niedługo po nim w strukturach „Lokatora” pojawił się Klub Miłośników Fotografii, a w 1989 – trzy zespoły taneczne. Organizowano dyskoteki, bale okolicznościowe i giełdy, co miało służyć podreperowaniu budżetu oraz reklamowaniu placówki. Promowana ją również poprzez dni otwarte, imprezy plenerowe na osiedlach, pokazy modeli pływających, zbudowanych na zajęciach w modelarni (odbywały się nad zbiornikiem Kępina), a także poprzez jarmarki różności, turnieje sportowe i konkursy plastyczne. Różnorodność działań sprawiła, że w drugiej połowie lat 80. Dom Kultury „Lokator” był najchętniej odwiedzaną instytucją kultury w Zduńskiej Woli¹¹.

1 września 1961 r. rozpoczął działalność Miejski Dom Kultury (MDK) – samodzielny zakład budżetowy oparty na finansach Wydziału Kultury Prezydium Miejskiej Rady Narodowej (MRN) w Zduńskiej Woli. Kiedy powoływano do życia tę instytucję, w mieście działało już kilka placówek szeroko pojętej kultury: Miejska Biblioteka Publiczna, Ognisko Muzyczne, Świetlica Zakładów Przemysłu Bawełnianego, Świetlica Zakładów Pończosznich (późniejsza „Wola”), Świetlica Wojewódzkiej Spółdzielni Spożywców „Społem”, Klub Naczelnej Organizacji Technicznej, Świetlica „Fakruś” przy Fabryce Krosien Bawełnianych, Świetlica Międzyspółdzielni oraz Klub Związku Młodzieży Socjalistycznej „Plastuś”. MDK miał działać w oparciu o trzy kierunki, wyznaczone stosowną uchwałą Prezydium MRN. Były to: poradnictwo metodyczne, oświata i działalność artystyczno-techniczna. Siedzibą był budynek przy al. Kościuszki 1, a do dyspozycji MDK oddano również salę teatralną z zapleczem przy ul. Dąbrowskiego 4¹². W statucie placówki napisano, że instytucja ta „jest ośrodkiem krzewienia kultury – miejscem współpracy postępowych organizacji społecznych, działaczy i stowarzyszeń społeczno-kulturalnych oraz placówką w zakresie poradnictwa pracy kulturalno-oświatowej dla miasta”¹³.

Pierwsze lata funkcjonowania MDK minęły pod znakiem borykania się z problemami lokalowymi. Placówka działała w wydzielonej części budynku Ochotniczej Straży Pożarnej przy ul. Dąbrowskiego 4, zbudowanego w latach 1908-1909. Miała do dyspozycji salę teatralną na pierwszym piętrze, salę klubową z bufetem, garderobą, pokojem dla administracji i izbą zajęć grupowych. Już w 1961 r. ogłoszono konkurs pn. „Szukamy młodych talentów”, w efekcie którego uruchomiono, m.in. zespoły taneczny, wokalny oraz orkiestrę rozrywkową. W 1962 r. przy MDK powstała Poradnia Instrukcyjno-Metodyczna. Część kół i klubów działała dłużej, inne krócej, np. w latach

11 25 lat Domu Kultury „Lokator”..., s. 25.

12 MHMZW, Uchwała nr 32/160/61 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli z dnia 8 września 1961 roku w sprawie powołania Miejskiego Domu Kultury w Zduńskiej Woli (odpis), pudło 4, teczka 49.

13 *Miejski Dom Kultury w Zduńskiej Woli, 20 lat, 1961-1981*, Zduńska Wola 1981, s. b.s.

1962-1964 funkcjonował Klub Nauczyciela, w 1964 powstał Klub Młodzieżowy, rok później przekształcony na Ognisko Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej „Vivere”. W 1964 r. rozpoczął działalność Klub Seniora, a rok wcześniej grupa miłośników fotografii założyła sekcję fotograficzną, która kilka lat później rozwinęła się w Towarzystwo Fotograficzne. W tym samym czasie młodzi miłośnicy kina założyli Amatorski Klub Filmowy „Emdek”, który szybko stał się organizatorem wielu regionalnych i ogólnopolskich imprez branżowych – by wspomnieć choćby o Przeglądzie Amatorskiej Twórczości Filmowej „Rodzina-Osiedle-Dom”. Był również kabaret „Efemeryda” przeniesiony ze Spółdzielczego Domu Kultury w Zduńskiej Woli. Scena „Emdeku” gościła artystów Teatru Ziemi Łódzkiej, Filharmonii Łódzkiej, Teatru im. Wojciecha Bogusławskiego z Kalisza, a także teatrów lalkowych i zespołów estradowych.

W 1973 r. MDK przyjął dokument, złożony następnie w Wydziale Oświaty i Kultury MRN, w którym określił kierunki oddziaływania na społeczeństwo. Wśród nich znalazły się m.in. stworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w tworzeniu dóbr kulturalnych; organizowanie wspólnie ze służbą zdrowia i służbą sanitarno-epidemiologiczną atrakcyjnych w formie szkoleń dotyczących kultury sanitarnej; popularyzacja kultury teatralnej poprzez spotkania z ludźmi teatru oraz organizowanie dorocznych przeglądów amatorskich zespołów teatralnych na szczeblu miejskim; upowszechnianie kultury tanecznej przez systematyczną organizację kursów tańca i utworzenie klubu tanecznego; pomoc szkołom w organizowaniu rozrywki dla młodzieży uczącej się; popularyzacja amatorskiej twórczości filmowej, utworzenie młodzieżowych sekcji filmowych; organizowanie sekcji plastycznych; skupienie wokół domu kultury możliwe licznego aktywu społecznego rekrutującego się z młodzieży oraz działania zmierzające do patriotycznego wychowania młodego pokolenia zduńskowolan¹⁴.

Rok 1975 – tak przełomowy w historii regionu – przyniósł również istotne zmiany w działalności kulturalno-oświatowej w Zduńskiej Woli. W marcu tego roku utworzona została nowa instytucja Miejski Ośrodek Kultury, powstała z połączenia Miejskiego Domu Kultury i Miejskiej Biblioteki Publicznej. Działała ona zaledwie kilka miesięcy, bo już pod koniec czerwca wojewoda sieradzki zdecydował o jej rozwiązaniu i powołaniu w jej miejsce dwóch odrębnych placówek wojewódzkich: zduńskowolskiego Oddziału Centralnego Wojewódzkiego Domu Kultury w Sieradzu oraz Oddziału Rejonowego Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Sieradzu¹⁵. W 1978 r. WDK przeniesiono do Sieradza i MDK mógł powrócić do swej dawnej roli¹⁶.

Okresem dynamicznego rozwoju instytucji kultury w Zduńskiej Woli były lata 1970-1977. Przypada na niego oddanie do użytku powiększonego, zmodernizowanego

14 MHMZW, Informacja o formach współpracy MDK z młodzieżą, 29 sierpnia 1973 r., pudło 6, teczka 67.

15 Tamże, Informacja Miejskiej Komisji Planowania Urzędu Miejskiego w Zduńskiej Woli z 23 stycznia 1976 r., pudło 7, teczka 83.

16 J. Kozłowski, *Miejski Dom Kultury Centrum Kultury i Promocji w Zduńskiej Woli, 40 lat 1961-2001*, Zduńska Wola 2001, s. 2.

Miejskiego Domu Kultury i Miejskiej Biblioteki Publicznej, powiększonej o 3 filie i 20 punktów bibliotecznych. W tym okresie przebudowano również kino „Hel”, zmodernizowano obiekty pofabryczne, przeznaczone następnie na działalność kulturalną m.in. Klubu Zakładowego „Wola” i Klubu Fabrycznego „Zwoltex”; poprawiono warunki funkcjonowania Domu Książki, Klubu Robotniczego PKP, Klubu Międzyspółdzielniowego oraz Ogniska Pracy Pozaszkolnej; powołano dwie szkoły artystyczne – plastyczną i muzyczną; oddano do użytku nowoczesny obiekt przy Łaskiej 46, w którym ulokowano Spółdzielczy Dom Kultury „Lokator” oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki¹⁷.

W latach 70. ubiegłego wieku powróciła moda na kapele podwórkowe. Jej efektem było utworzenie kapeli podwórkowej przy Zakładach Przemysłu Dziewiarskiego „Wola”, przeniesionej później pod skrzydła MDK. Twórcą zespołu był Jan Czachurski, regionalista i badacz lokalnego folkloru¹⁸.

Działalność kulturalną, oczywiście w znacznie węższym zakresie niż powołane do tego instytucje, prowadził również zduńskowolski Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP). Już w okresie międzywojennym organizował on występy teatralne dla miejscowej publiczności. Widowiska te odbywały się także od roku 1945. Dwa lata po wojnie powstał Harcerski Chór Rewelersów, który występował na imprezach miejskich i organizował koncerty dochodowe na rzecz harcerstwa. Inicjatorami jego powstania byli Włodzimierz Krolopp, Jerzy Kozłowski i Marian Fiklewicz¹⁹. Przez dekadę 1962-1972 działał żeński zespół „Violinki”, a od 1982 r. prezentował się zespół wokalny-muzyczny „Jaworzyna”, której macierzysta drużyna „Puszcza” zainicjowała ogólnopolskie spotkanie zespołów pod nazwą „Harcmuz”²⁰.

W 1968 r. powołano do życia na terenie Zduńskiej Woli Powiatowy Młodzieżowy Dom Kultury „Na Pięterku” (PMDK), powstały z przekształcenia Dziecięcego Zespołu Artystycznego Ziemi Sieradzkiej, działającego od 1950 r. pod opieką Zygmunta Wróblewskiego. PMDK „Na Pięterku” rozwijał zainteresowania i talenty młodych ludzi, organizując dla nich zespoły wokalne, taneczne, recytatorskie, estradowe i plastyczne. To właśnie w tej placówce swoje pierwsze kroki stawiali znani później zduńskowolanie: aktor Rafał Królikowski, prezenter telewizyjny Wojciech Jagielski czy solistka zespołu „Ich Troje” Magdalena Pokora²¹. W 1988 r. placówka przenosi się z ul. Srebrnej 2a na Kilińskiego 17.

Równoległe bogate życie kulturalne prowadziło osiedle Karsznice, powstałe w latach 30. XX w. jako kolonia kolejowa przez fakt budowy ważnego węzła kolejowego na trasie łączącej Śląsk z portami w Gdyni i Gdańsku. Węzeł ten, zlokalizowany właśnie w Karsznicach, stał się kluczowym punktem przeładunkowym i logistycznym. W ostat-

17 L. Kuleczko, *Aspiracje kulturalne Zduńskiej Woli*, [w:] *Emdek Zduńska Wola*, AKF, Zduńska Wola 1977, s. 4.

18 J. Kozłowski, *Dokumenty i znaki zduńskowolskiej kultury*, cz. III, Zduńska Wola 2001, s. 16.

19 Tamże, s. 31.

20 J. Kozłowski, *Opowieści z miasta nad Brodnią*, Zduńska Wola 2010. s. 188-189.

21 Tamże, s. 204.

nich latach przed wojną rozpoczęto intensywną rozbudowę infrastruktury kolejowej oraz mieszkaniowej dla pracowników kolei i ich rodzin. Osiedle zaprojektowano jako samowystarczalne, z domami mieszkalnymi, szkołami, kościołem, sklepami i obiektami kulturalnymi. W 1934 r. powstał budynek Kolejowego Przysposobienia Wojskowego (KPW), który służył jako miejsce szkoleń, spotkań i działań społeczno-kulturalnych dla pracowników kolei i ich rodzin. Było to ważne miejsce integracji lokalnej społeczności kolejarskiej.

Dom KPW w całości przetrwał okupację i od razu po wojnie stał się zapleczem dla odradzającej się działalności kulturalnej, organizowanej pod patronatem Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych²². Tak powstał Klub Robotniczy „Kolejarz”, w latach 80. przemianowany na Dom Kultury „Kolejarz”. W omawianym okresie kierowali nim kolejno: Wiktor Olszewski, Jerzy Danielewski, Adam Henryk Kunicki i Jerzy Głogowski²³.

Na szczególną uwagę zasługuje działalność teatralna „Kolejarza”. Spektakle, organizowane od 1946 r. przez 30-osobowy zespół koła teatralnego, zawiązany przez Związek Walki Młodych, przyciągały mnóstwo widzów, do tego stopnia, że niejednokrotnie, aby obejrzeć przedstawienie, trzeba było przynieść własne krzesło. Do początku lat 80. na scenie Domu Kultury „Kolejarz” wystawiono ponad 30 widowisk teatralnych, m.in. „Oświadczyń” Antoniego Czechowa, „Damy i huzary” Aleksandra Fredry i „Ożenek” Mikołaja Gogola. Stroje wypożyczano z teatrów łódzkich. Szybko rozwijała się również sekcja muzyczna, w 1959 r. licząca 9 członków, a w 1966 r. już 77. Przez pewien czas funkcjonował w jej ramach zespół mandolinistów, kilkudziesięcioosobowy chór mieszany oraz kwartet męski. Okazały budynek placówki, poddany przebudowie w pierwszych latach powojennych, mieścił w sobie salę widowiskową na 300 miejsc, scenę z przylegającymi do niej garderobami, trzy pokoje dla administracji i mieszkanie służbowe. Na piętrze znalazło się miejsce dla sali narad, biblioteka z kilkunastoma tysiącami woluminów oraz pomieszczenie na aparaturę filmową²⁴. Ponadto „Kolejarz” organizował zabawy ludowe, uroczyste akademie (m.in. z okazji Dnia Kobiet i Dnia Kolejarza) i spotkania okolicznościowe. Przez cały okres 1945-1989 przy „Kolejarzu” działała orkiestra dęta, kontynuująca tradycję orkiestry powstałej w roku 1936. Zespół ten uczestniczył w imprezach i uroczystościach organizowanych w Karsznicach. Pierwszym powojennym kapelmistrzem był Stanisław Mrugański, po nim orkiestrę przejmowali kolejno: Ferdynand Piątkiewicz, Stanisław Skalski, Stanisław Prus, Aleksander Matuszyński, Zbigniew Radzik, Krzysztof Goss i Grzegorz Gorczyński.

Podejmując temat życia kulturalno-artystycznego powojennego 45-lecia w Zduńskiej Woli, nie sposób nie wspomnieć o szkolnictwie artystycznym, realizowanym przez szkołę muzyczną i liceum plastyczne. Ta pierwsza – na poziomie I stopnia – powstała w 1973 r. na mocy rozporządzenia Ministra Kultury i Sztuki. Przez 45 kolejnych

22 R.J. Łęski, A. Sznajder, *Karsznice. Od powozu do elektrowozu*, Zduńska Wola 2016, s. 219-220.

23 Tamże.

24 Tamże, s. 223.

lat placówką kierował Jan Bizoń. Początkowo Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia kształciła w 11 specjalnościach (fortepian, akordeon, skrzypce, wiolonczela, kontrabas, flet, klarnet, trąbka, puzon, gitara i śpiew solowy), by w kolejnych latach zwiększyć ofertę o cztery kolejne: altówkę, saksofon, waltornię i perkusję²⁵. Placówka szybko się rozwijała, dlatego w 1978 r. w ministerstwie zapadła decyzja o uruchomieniu II stopnia nauki. W roku szkolnym 1978/1979 kształciło się w niej 20 uczniów w 12 klasach instrumentalnych.

W międzyczasie (1976) powołane zostało Państwowe Liceum Sztuk Plastycznych (PLSP). Choć było ono i jest formalnie placówką oświatową, a nie kulturalną, od początku – ze względu na swoją specyfikę – działało na pograniczu obu dziedzin, kształcąc przyszłych artystów w dyscyplinach plastycznych. Powołanie do życia PLSP wiązało się z utworzeniem w 1975 r. w Sieradzu Biura Wystaw Artystycznych – wojewódzkiej galerii sztuki, podległej administracyjnie wojewodzie sieradzkemu, a merytorycznie Centralnemu BWA w warszawskiej Zachęcie. Biuro powstało w oparciu o tzw. Grupę Sieradzką (GS), składającą się z artystów mieszkających i tworzących w nowym mieście wojewódzkim i jego okolicach. To właśnie członkowie GS byli pierwszymi nauczycielami szkoły, a jeden z nich – Franciszek Kubiak – został powołany na funkcję dyrektora. Na siedzibę placówki oświatowej wyznaczono zabytkowy budynek przy ul. Sieradzkiej 29 w Zduńskiej Woli, w którym w latach międzywojennych działało Seminarium Nauczycielskie. Pierwszy szkolny dzwonek rozbrzmiał w PLSP 1 września 1976 r. dla 58 uczniów, wyłonionych w drodze egzaminu wstępnego, zorganizowanego w kawiarni MDK²⁶. Uroczystość rozpoczynającą nowy rok szkolny i jednocześnie działalność placówki uświetnił występ uczniów i pedagogów miejscowej PSM I stopnia. Władze zwierzchnie reprezentował dyrektor Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Sieradzu, zduńskowolanin Adam Fudała. Nauka w PLSP trwała 5 lat i kończyła się obroną pracy dyplomowej oraz egzaminem dojrzałości.

Uczniowie „plastyka” czynnie uczestniczyli w życiu społeczno-kulturalnym miasta – np. rok szkolny 1980/1981 młodzież zainaugurowała udziałem w uroczystym odsłonięciu płyty pamiątkowej ku czci Polaków zamordowanych przez Niemców, umiejscowionej na pl. Wolności. Kwitło również życie kulturalne wewnątrz placówki. Z inicjatywy nauczyciela rzeźby Czesława Łacwika w szkole powstał teatrzyk kukielkowy pod nazwą „Plepla”, który święcił tryumfy na konkursach i przeglądach kulturalnych. Szczególnie udanym rokiem dla teatrzyku był rok 1985, kiedy to młodzi artyści z PLSP zdobyli puchar komendanta Chorągwi Sieradzkiej ZHP podczas III Harcerskich Spotkań Kulturalnych Młodzieży Szkolnej „Sieradz ’85”. W tym samym roku „Plepla” zajęła 3. miejsce podczas VI Ogólnopolskiego Przeglądu Harcerskich Teatrów Lalkowych w Bielsku Białej. Kierownikiem i reżyserem zespołu była wówczas nauczycielka matematyki Grażyna Weber.

25 E. Wlazło, M. Wrzesińska, D. Jabłońska, *Z dziejów Państwowej Szkoły Muzycznej I i II stopnia w Zduńskiej Woli*, „Rocznik Zduńskowski” 2024, t. 2, s. 183-200.

26 F. Rajczak, Państwowe Liceum Sztuk Plastycznych w Zduńskiej Woli (1976-1986), mps, Zduńska Wola 1986, s. 1 (w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli).

Teatralna forma wypowiedzi artystycznej na dłużej zagościła w PLSP, do tego stopnia, że to właśnie tę szkołę wybrano na miejsce podsumowania trzyletniego cyklu „Rozmów o teatrze”, zorganizowanego przez Wojewódzki Dom Kultury w Sieradzu, Kuratorium Oświaty i Wychowania oraz sieradzki Oddział Towarzystwa Kultury Teatralnej. W przeprowadzonym przy tej okazji konkursie artyści teatralni z „plastyka” zajęli drugie miejsce, razem z Liceum Ogólnokształcącym im. Ludowego Wojska Polskiego w Błaszach. Jedną z uczennic, w nagrodę za recenzję przedstawienia teatralnego, otrzymała wolny wstęp do jednego z teatrów Trójmiasta²⁷.

Zanim PLSP zaczęło kształcić profesjonalnych artystów, w Zduńskiej Woli kwitła amatorska twórczość plastyczna. Już w latach 50. w mieście ukształtowała się grupa, która nieprofesjonalnie zajmowała się tego rodzaju działalnością. Ich pierwsza duża, zbiorowa wystawa została zorganizowana (przy pomocy Wydziału Kultury MRN) w roku 1967. Była to I Doroczna Wystawa Prac Amatorów Plastyków²⁸. Chciano w ten sposób pobudzić twórczość artystyczną lokalnego środowiska i rozwijać miejscowe talenty.

Swoją rolę w rozwoju kulturalnym powojennego 45-lecia miało również Towarzystwo Przyjaciół Zduńskiej Woli (TPZW), powołane do życia w maju 1975 r. Jego pierwszym prezesem został dr med. Stefan Chmiel, a wiceprezesem prof. Tadeusz Kobusiewicz. Działały w nim komisje: organizacyjno-propagandowa, historyczno-wydawnicza, łączności z byłymi mieszkańcami Zduńskiej Woli, organizacyjna Izby Tkackiej oraz, powołana nieco później, komisja absolwentów i byłych pracowników Liceum Ogólnokształcącego im. Kazimierza Wielkiego²⁹.

Pomysł utworzenia TPZW zrodził się w marcu 1975, a po raz pierwszy zwerbaliźował go Jerzy Kozłowski, przewodniczący Komitetu Organizacyjnego Izby Tkackiej. Zaproponował on, by nowe stowarzyszenie podjęło się zorganizowania w Zduńskiej Woli Izby Tkackiej oraz Muzeum Historii Miasta. Już na początku istnienia Towarzystwo przystąpiło do działań kulturalnych, tym bardziej że właśnie w 1975 r. przypadło 150-lecie nadania praw miejskich Zduńskiej Woli. Z tej okazji, właśnie z inicjatywy TPZW, zorganizowano Dni Zduńskiej Woli. Odbyły się one w dniach 19-26 września przy współpracy zduńskowolskiego magistratu. Z tej samej okazji zorganizowane zostało spotkanie starszych i młodszych mieszkańców, pod hasłem „Forum Trzech Pokoleń”. W kolejnych latach organizacja inicjowała spotkania literackie, historyczne (jak np. pierwszy po II wojnie światowej zjazd uczestników konspiracji antyniemieckiej ze Zduńskiej Woli i okolic), wystawy, konkursy i okolicznościowe obchody, uzupełniając ofertę instytucji kultury.

Warto wspomnieć również o pomniejszych wydarzeniach kulturalno-artystycznych, organizowanych mniej lub bardziej regularnie dla szerszego grona odbiorców. Z pewnością należały do nich występy artystów cyrkowych, odbywające się w omawianym okresie na

27 Tamże, s. 6.

28 J. Kozłowski, *Dokumenty i znaki zduńskowolskiej kultury*, cz. I, Zduńska Wola 1998, s. 16.

29 J. Stulczewski, *Towarzystwo Przyjaciół Zduńskiej Woli 1975-2015. Zarys monograficzny*, Zduńska Wola 2015, s. 12.

tw. sieradzkich łąkach przy ul. Mickiewicza. Miejsce to kilku pokoleniom zduńskowolan kojarzyło się z rozrywką. To tutaj przy okazji odpustów i innych zabaw działała karuzela napędzana siłą ludzkich mięśni. „Strach było tam wchodzić i w ogóle jeździć na tym gracie. Trzęsło się to, zgrzytało i brzęczało, ale się jechało! Hałas był jedyną oprawą dźwiękową – muzyczną całej tej zabawy” – wspominało w jednej z publikacji poświęconej historii zduńskowolskiej kultury³⁰. Wracając do cyrku – w latach 80. miało miejsce wspomniane do dziś zdarzenie, które mogło zakończyć się tragicznie: oto podczas jednego z występów zawalił się namiot cyrkowy. Ofiar w ludziach na szczęście nie było³¹.

Pisząc o życiu artystyczno-kulturalnym w Zduńskiej Woli warto wspomnieć również o planach, których nie udało się zrealizować. Przypomnienie niektórych z nich wydaje się zasadne, m.in. dlatego, że projektowano je z dużym rozmachem i przy użyciu znacznych środków finansowych. Tak było choćby z amfiteatrem, który miał powstać w Parku Miejskim, na obszarze położonym między ulicami: Konstytucji 22 lipca (ob. Kościelna), Dolną, Piwną oraz brzegiem kanału i stawu. Jego budowę przewidziano na lata 1978-1979 jako realizację pierwszego etapu realizacji wspólnej inwestycji zakładów pracy: Robotniczego Centrum Kultury³².

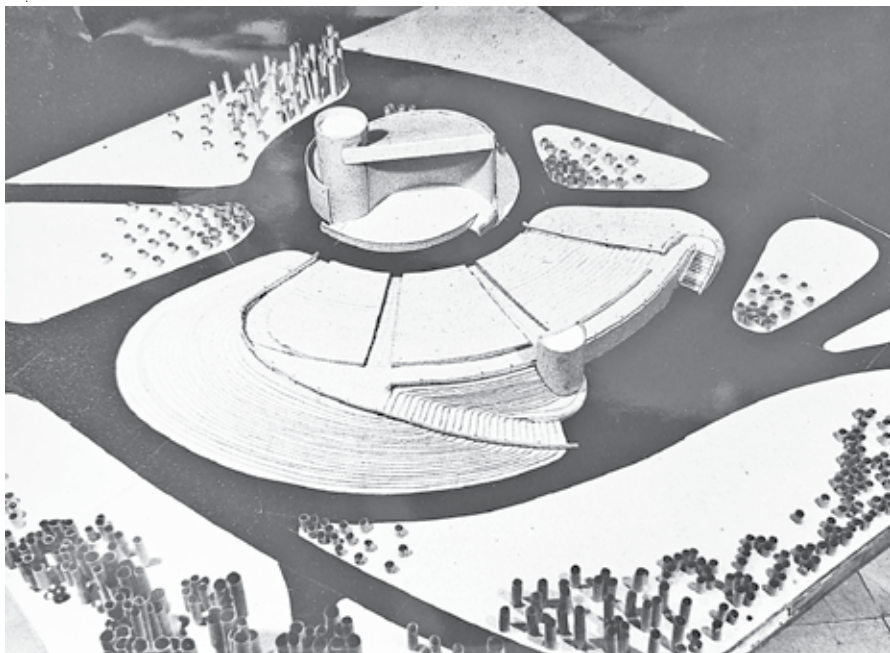
W Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola zachowała się kompletna dokumentacja techniczna budowy tego obiektu. Wyłania się z niej obraz dużej inwestycji, angażującej ogromne siły i środki. Plan przewidywał budowę amfiteatru ze sceną (muszlą koncertową) wraz z zapleczem i widownią na nasypie ziemnym. Do obiektu miała prowadzić droga dojazdowa od strony ul. Dolnej, a także parkowe ścieżki piesze o nawierzchni żwirowej. To w etapie pierwszym. W drugim planowano powiększenie terenów zielonych i budowę parkingu od strony ul. Piwnej. Według dokumentacji, sporządzonej przez Biuro Projektowo-Badawcze Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt” z Łodzi w sierpniu 1977 r., cały obiekt miał zajmować powierzchnię ponad 3,7 ha. W kolejnych latach planowano również włączyć teren okalający – prawie 1,5 ha. Plany zawierają m.in. projekt sceny (o powierzchni 151 m kw.) wraz z zapleczem (70 m kw.), czterech pomieszczeń magazynowych, garderoby, trzech węzłów sanitarnych, dwóch korytarzy, kasy, pomieszczenia gospodarczego oraz pomieszczeń technicznych. Zakładano, że w amfiteatrze będą wyświetlane filmy, dlatego przewidziano odpowiednie pomieszczenia dla obsługi technicznej przewożonej aparatury filmowej³³.

30 J. Kozłowski, *Dokumenty i znaki zduńskowolskiej kultury*, cz. IV, Zduńska Wola 2002, s. 9.

31 Tamże.

32 L. Kuleczko, *Aspiracje kulturalne...*, s. 4.

33 Tamże.

Ryc. 3. Wizualizacja amfiteatru w Parku Miejskim w Zduńskiej Woli, 1979

Źródło: MHMZW, Dokumentacja techniczna Biura Projektowo-Badawczego „Miastoprojekt” w Łodzi

Budowa amfiteatru już na etapie planowania napotkała na szereg problemów. Dokumentacja geotechniczna powstała z opóźnieniem, ponieważ długotrwałe deszcze dłuższy czas uniemożliwiały badania gruntu. Na dodatek okazało się, że ze względu na wysoki poziom wód gruntowych trzeba było zmniejszyć liczbę miejsc na widowni – z 2 tys. do 1,2 tys. Planowano umiejscowić ją na nasypie ziemnym, powstałym przez nawiezienie ziemi pochodzącej z wykopów pod bloki mieszkalne³⁴. Z planów tych, nawet okrojonych, nic jednak nie wyszło. Amfiteatr pozostał jedynie historyczną ciekawostką, zamkniętą w archiwalnych teczkach.

W tym samym czasie planowano remont budynku przy ul. PKWN 23 (ob. Złotniciego), zwanego przez zduńskowolan krypą, który miał zostać dostosowany do potrzeb galerii sztuki. W informacji dotyczącej oceny wykonania planu społeczno-gospodarczego za rok 1977 Miejska Komisja Planowania stwierdza³⁵:

34 MHMZW, Ocena wykonania planu społeczno-gospodarczego za rok 1978, Miejska Komisja Planowania w Zduńskiej Woli, pudło 7,teczka 83.

35 Tamże, Informacja dotycząca oceny wykonania planu społeczno-gospodarczego za rok 1977, pudło 7,teczka 83.

„Wobec trudności związanych z ulokowaniem przez Biuro Wystaw Artystycznych w Sieradzu – a następnie wykonaniem pełnej dokumentacji technicznej na remont i adaptację obiektu przy ul. PKWN 23 na galerię sztuki – nie rozpoczęto do chwili obecnej żadnych prac remontowych w tym budynku”.

Były to trudności o charakterze technicznym. Jak donosiła jedna z lokalnych gazet, po rozpoczęciu prac remontowych okazało się, że budowla posadowiona jest na wapiennych fundamentach i podczas pierwszych robót na ścianach pojawiły się pęknięcia. Remont natychmiast przerwano i już nigdy do niego nie wrócono³⁶. Termin rozpoczęcia inwestycji przesunięto na drugie półrocze 1978 r., ale galeria sztuki nigdy w tym miejscu nie powstała. Nie udało się też znaleźć innej lokalizacji na tego rodzaju działalność w kolejnych latach, dlatego Zduńska Wola – miasto, w którym od prawie półwiecza działa liceum plastyczne – wciąż nie posiadała własnej galerii sztuki z prawdziwego zdarzenia. Na ten brak narzekano już w roku 1976, kiedy to w jednym z dokumentów urzędowych podsumowano stan rozwoju kultury w Zduńskiej Woli. Stwierdzono w nim iż³⁷:

„Brak odpowiedniego w mieście salonu wystawienniczego ogranicza i wręcz hamuje współdziałanie z Biurem Wystaw Artystycznych i Związkiem Polskich Artystów Plastyków – pozbawia nasze społeczeństwo bezpośredniej więzi z dziełami sztuki. Organizowane nieliczne wystawy plastyczne w Miejskim Ośrodku Kultury i Klubie Międzyspółdzielniowym nie zaspokajają potrzeb mieszkańców Zduńskiej Woli w tym zakresie”.

Pod koniec omawianego okresu, w 1987 r., w Zduńskiej Woli powstał Klub Literacki „Topola”. Jego nazwa nawiązywała do drzewa charakterystycznego dla zduńskowolskich pejzaży. Topola symbolizowała więź łączącą twórców literackich z miastem, a potem z szeroko pojętym regionem zduńskowolskim, choć członkowie „Topoli” pochodzili również z bardziej odległych miast, jak choćby Wieluń. Spotkanie organizacyjne klubu odbyło się 15 stycznia 1985 r. i wzięli w nim udział Walentyna Anna Kubik, Anna Andrych, Tadeusz Zawadowski, Feliks Rajczak, Andrzej Michalski, Anna Ludwisiak, Roman Tomaszewski i Zbigniew Szpakowski, który został pierwszym prezesem „Topoli”³⁸.

Temat życia kulturalnego w Zduńskiej Woli w długim, bo ponad 40-letnim okresie między rokiem 1945 a 1989, jest na tyle złożony, że wyczerpanie go w formie tak syntetycznej jest niemożliwe. Charakteryzował się on dużą różnorodnością dziedzin oraz intensywnością działań, co czyni ją atrakcyjnym tematem do analizy w obszerniejszym opracowaniu.

36 R. Gauza, *Krypa*, „Życie Zduńskiej Woli” 18.06.1982, nr 1, s. 1 i 3.

37 MHMZW, Ocena aktualnego stanu rozwoju kultury w Zduńskiej Woli za rok 1976, pudło 7,teczka 83.

38 E. Dobrzycka, A. Kacała, K. Makara, E. Skalska-Makara, E. Szlachetka, *Nasza ojcowizna. Powiat zduńskowolski*, Zduńska Wola 2003, s. 112.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Muzeum Historii Miasta Zduńska Wola

- Informacja dotycząca oceny wykonania planu społeczno-gospodarczego za rok 1977.
- Informacja Miejskiej Komisji Planowania Urzędu Miejskiego w Zduńskiej Woli z 23 stycznia 1976 r.
- Informacja o formach współpracy MDK z młodzieżą, 29 sierpnia 1973 r.
- Ocena aktualnego stanu rozwoju kultury w Zduńskiej Woli za rok 1976.
- Ocena wykonania planu społeczno-gospodarczego za rok 1978, Miejska Komisja Planowania w Zduńskiej Woli.
- Uchwała nr 32/160/61 Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Zduńskiej Woli z dnia 8 września 1961 roku w sprawie powołania Miejskiego Domu Kultury w Zduńskiej Woli (odpis).

Opracowania

25 lat Domu Kultury „Lokator”. Kronika ważniejszych wydarzeń, Zduńska Wola 2001.

Bartosik E. (oprac.), *Zduńska Wola 2000*, Bydgoszcz 2000.

Dobrzycka E., Kacała A., Makara K., Skalska-Makara E., Szlachetka E., *Nasza ojcowizna. Powiat zduńskowski*, Zduńska Wola 2003.

Emdek Zduńska Wola, AKF, Zduńska Wola 1977.

Fraszczak E., Worwąg T., *Zakłady Przemysłu Bawełnianego Zwoltex 1946-1986*, Zduńska Wola 1986.

Gałczyński P., *50 lat Spółdzielni Mieszkaniowej „Lokator” w Zduńskiej Woli*, Zduńska Wola 2008.

Kaczmarek A., *Miejska Biblioteka Publiczna im. Jerzego Szaniawskiego w Zduńskiej Woli – rys historyczny*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2017, nr 1.

Kozłowski J., *Miejski Dom Kultury Centrum Kultury i Promocji w Zduńskiej Woli, 40 lat 1961-2001*, Zduńska Wola 2001.

Kozłowski J., *Dokumenty i znaki zduńskowskiej kultury*, cz. I, Zduńska Wola 1998.

Kozłowski J., *Dokumenty i znaki zduńskowskiej kultury*, cz. III, Zduńska Wola 2001.

Kozłowski J., *Dokumenty i znaki zduńskowskiej kultury*, cz. IV, Zduńska Wola 2002.

Kozłowski J., *Opowieści z miasta nad Brodnią*, Zduńska Wola 2010.

Łęski R.J., Sznajder A., *Karsznice. Od powozu do elektrowozu*, Zduńska Wola 2016.
Miejski Dom Kultury w Zduńskiej Woli, 20 lat, 1961-1981, Zduńska Wola 1981.
Stulczewski J., *Towarzystwo Przyjaciół Zduńskiej Woli 1975-2015. Zarys monograficzny*, Zduńska Wola 2015.

Opracowania niepublikowane

Rajczak F., Państwowe Liceum Sztuk Plastycznych w Zduńskiej Woli (1976-1986), mps, Zduńska Wola 1986.

Prasa

R. Gauza, *Krypa*, „Życie Zduńskiej Woli” 18.06.1982, nr 1.